

**Zorica Djergovic-Joksimovic**

**The Epistemology of Evil in Ian McEwan's Novels**

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, Serbia

© Zorica Djergovic-Joksimovic

[This excerpt is reprinted on the Ian McEwan Website with permission of the author.](#)

The contemporary British author Ian McEwan has demonstrated a remarkable interest in the problem of evil from the very beginning of his writing career. Yet, he is not focused on the anthropology of evil but is primarily attracted to the epistemology of this phenomenon. What is meant by this is the confrontation with evil and the presentation how this encounter is reflected upon the lives of his protagonists. The structure of McEwan's novels is based on the process of initiation which his naive and inexperienced characters have to undergo. This initiation brings them the newly acquired maturity. As the nine analysed novels (*The Cement Garden*, *The Comfort of Strangers*, *The Child in Time*, *The Innocent*, *Black Dogs*, *The Daydreamer*, *Enduring Love*, *Amsterdam*, and *Atonement*) show, love proves to be the only force which can bring atonement and rebirth.

However, the road to maturity and atonement in McEwan's novels is often long and painful, implying unpleasant confrontation with various emanations of evil. In order to comprehend this evil his characters reach for confronting epistemological systems, such as art, science, and religion. The evil they have to deal with is not simply their personal problem but it often represents a social or historical phenomenon. Owing to his consistent treatment of various forms of evil characteristic of modern European

civilization, many critics praise McEwan for his significant contribution to the rebirth of the social novel in the second half of the 20th century.

Key words: Epistemology, Evil, Ian McEwan

## 5. Hotel slomljenih srca: *Nevinašca*

### 5. 1. Uvod

U Makjuanovom četvrtom romanu *Nevinašca* historija, jedna od njegovih omiljenih tema, na velika vrata ulazi u njegovu prozu.<sup>1</sup> Ovoga puta, on odlazi u konkretan, jasno određen historijski period – u davnu 1955. godinu, u podeljeni posleratni Berlin. Osim historijskih, u ovom delu i njegova politička interesovanja ponovo dolaze do izražaja. Izgradnja Berlinskog zida – ključni događaj koji je po mnogim istoričarima označio početak hladnog rata – još nije otpočela. I pored toga, Berlin i Nemačka su već podeljeni na interesne zone – savezničku i sovjetsku.

Zanimljivo je da roman počinje i završava se anticipacijom događaja vezanih upravo za Berlinski zid. Naime, radnja otpočinje u periodu pre nastanka zida, kada sve neumitno vodi ka njegovoj izgradnji, a završava se tridesetak godina kasnije, anticipacijom njegovog skorog rušenja. U tom smislu, situacija je zanimljiva jer su životi junaka smešteni u jasan historijski kontekst i neraskidivo povezani i isprepletani sa sudbinom jedne političke i historijske tvorevine. Kao što je na početku dela neizrečena ali podrazumevana zlokobna slutnja skore izgradnje zida nagoveštavala razlaz i razdvajanje dvoje mladih ljubavnika, ali i dve Nemačke i dve Evrope, tako nagovešteno i očekivano rušenje istog tog zida na kraju romana najavljuje ponovno ujedinjenje, ne samo Leonarda i Marije već i Nemačke, a preko nje i Evrope.

---

<sup>1</sup> Pre ovog romana Makjuan se historijom bavio u TV-drami *Igra oponašanja* (1980) i u scenariju za film *Oračev ručak* (1983).

Teme vezane za istoriju Evrope i Evropu uopšte postale su veoma učestale u engleskoj književnosti osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog veka jer je to već vreme kada se sve više razmišlja o ujedinjenju Evrope kroz osnivanje Evropske Zajednice. Kako ističe Malkom Bredberi, „u doba ‘Evrope’ evropska tema postala je još značajnija“, i to ne samo u delima Ijana Makjuana već i drugih pisaca, kao što su Anita Brukner, Džulijan Barns i Penelopi Lajvli.<sup>2</sup> Međutim, pozitivni, optimistički tonovi kojima se Makjuanov roman *Nevinašca* završava problematični su i varljivi, jer je između ova dva događaja vezana za Berlinski zid proteklo više od trideset godina. To za države i kontinente, za istoriju, nije dug period, ali je to gotovo polovina ljudskog života. Marija i Leonard su sada sredovečni ljudi, a decenije koje su mogli da provedu zajedno pojeli su skakavci. I sama Marija, u pismu upućenom Leonardu trideset godina posle glavnih događaja, taj period naziva izgubljenim vremenom:

Šta se dogodilo sa svim tim godinama? Znam da se svi to pitaju. Svi se moramo sami nekako nagoditi s prošlošću. ... Ne prođe ni nedelju dana a da ne razmišljam o svemu, o onome što smo mogli ili što je trebalo da učinimo, i kako je sve moglo biti drugačije. ... Sve je bilo tako bizarno i jezivo da bi to teško iko razumeo. A ono vreme, naše vreme, Berlin! Sve je to tako daleko.<sup>3</sup>

---

<sup>2</sup> Malcolm Bradbury, *op. cit.*, str. 413. („In the era of 'Europe', European subject-matter became ever more important.“).

<sup>3</sup> Prevod priređen prema Ian McEwan *Nevin čovjek*, prev. Ivan Matković, Znanje, Zagreb, 1997, str. 278-279. Čak i kada citati iz ovog romana budu bili priređeni prema pomenutom prevodu, u napomenama će ubuduće biti korišćen naslov *Nevinašca*, s obzirom na to da prevod *Nevin čovjek* nije sasvim tačan.

Upravo to je ono što Makjuan na veoma bolan način istražuje u ovom romanu – to razorno i porazno dejstvo istorije na život ljudske jedinice uhvaćene u vrtlog burnih istorijskih dešavanja.

Zapravo, možemo reći da su istorija i zlo koje se oslobađa u određenim istorijskim događajima glavna autorova preokupacija u romanu *Nevinašca*. Što je još zanimljivije, Makjuan će se i u nekim potonjim romanima vraćati događajima vezanim za Drugi svetski rat. I u njima će on istraživati sudbinu pojedinaca u tom presudnom istorijskom događaju i time će izložiti ne samo svoj pogled na ta značajna dešavanja već, posredno, i svoju filozofiju istorije, jer, kako u svom delu *Smisao istorije* ističe Berđajev,

istorijske katastrofe i lomovi, koji naročitu oštrinu dostižu u izvesnim trenucima istorije, uvek su bili inspirativni za razmišljanje iz oblasti filosofije istorije, za pokušaj osmišljavanja istorijskog procesa, za zasnivanje određene filosofije istorije.<sup>4</sup>

Berđajev, naime, smatra da do pojave određene filosofije istorije može da dođe tek pošto dođe do rascepa i razdvajanja „istorijskog objekta i subjekta, potrebno je da nastupi refleksija kako bi započelo istorijsko saznanje“.<sup>5</sup> Dakle, učesnici velikih istorijskih događaja retko su svesni njihovog opšteg značaja i dugoročnih posledica da bi objektivno mogli da procene njihove prave dimenzije, a još ređe razmišljaju o tome kako će se sve to odraziti na njihov privatni život. Neretko se dešava da usled siline snažnih društvenih

---

<sup>4</sup> Nikolaj Berđajev, *Smisao istorije: Ogljed o filosofiji čovekove sudbine u Smisao istorije, Novo srednjovekovlje, Kraj renesanse*, prev. Milić Majstorović, Brimo, Beograd 2002, str. 6.,

<sup>5</sup> *Ibid.*, str. 7.

promena i sami akteri velikih istorijskih događaja iz njih izađu kao novi ili drugačiji ljudi. Upravo takav je slučaj i sa Makjuanovim nevinašcima u ovom romanu.

Dakle, glavni junak, neiskusni dvadesetpetogodišnji britanski telefonski tehničar Leonard Marnam, dolazi u Berlin da bi pomogao u postavljanju prislušnih uređaja duž podzemnog tunela ispod ruskog štaba, u okviru tajne operacije „Zlato“, u kojoj zajedno učestvuju američka CIA i britanski MI 6. Tokom svog boravka u Berlinu zaljubiće se, prvi put u životu, u tridesetogodišnju Nemicu Mariju Ekdorf i sa njom će stupiti u prvi ljubavni odnos. Tako je Makjuan ovog puta napisao delo ne samo sa elementima istorijskog i psihološkog romana već je i na neobičan način spojio ljubavnu dramu i špijunski triler. Povrh svega, pisac se u ovom romanu poslužio istorijskom građom i istorijskim likovima – ne samo da je nedvosmisleno predočio konkretno vreme i mesto dešavanja radnje već je uveo i lik Džordža Blejka, špijuna koji je zaista postojao i koji je Rusima odao podatke o tajnoj operaciji izgradnje tunela za prisluškivanje.<sup>6</sup> Međutim, sâm Makjuan upozorava „da ako neko želi da sazna nešto o operaciji Zlato, onda ne treba da čita moju knjigu. ... U njoj ima mnogo lažnih informacija“.<sup>7</sup> Upravo to navodi Džeka Sleja na zaključak da

ta očigledna manipulacija istorijom jeste priznanje koje potvrđuje da je njegovo pravo zanimanje za Berlin, tunel i politiku posleratne Evrope pre zanimanje za očigledne simboličke posledice: sve služi da bi dočaralo bedu i zbrku društva druge polovine dvadesetog veka, predočavajući da su jedinke tek jedva nešto više

---

<sup>6</sup> Džordž Blejk je 1961. godine osuđen na četrdeset dve godine zatvora zbog špijunaže (Navedeno u Michael Wood, „Well done, Ian McEwan“, *London Review of Books*, Vol. 12, No 9, 10 May 1990, str. 24).

<sup>7</sup> Navedeno u Jack Slay, Jr., *op. cit.*, str. 135. („if someone wants to know about Operation Gold, they shouldn't read my book ... There's a lot of false information there.“).

od pijuna zaglibljenih u kataklizmičkim borbama osionih sila za koje nema iskupljenja.<sup>8</sup>

Sâm naslov romana ukazuje na Leonardovo gubljenje nevinosti, kako u fizičkom tako i u psihičkom smislu, ali i na gubitak nevinosti cele jedne posleratne epohe. Svakako, iskustvo koje bude stekao u tom podeljenom gradu obeležiće čitav njegov život, kao što su i dešavanja vezana za Berlin i podelu Nemačke obeležila jedan značajan period u istoriji Evrope posle Drugog svetskog rata. Dakle, kao i u prethodnim Makjuanovim romanima, i ovde se prepliću privatna i društvena ravan, težnje pojedinca i zajednice. I u tom isticanju povezanosti i međusobnog sadejstva istorije i pojedinca nameće se paralela između ovog Makjuanovog istorijskog romana i Berđajevljevih zaključaka da je čovek istorijsko biće, jer

čovek se nalazi u istorijskom i istorijsko se nalazi u čoveku. Između čoveka i „istorijskog“ postoji tako duboka, tako tajanstvena veza u svom pratemelju, takva konkretna uzajamnost da je raskid te veze i uzajamnosti nemoguć. Čovek se ne sme izdvajati iz istorije, ne sme se uzimati apstraktno i ne sme se istorija izdvajati iz čoveka; istorija se ne sme razmatrati van čoveka i bez čoveka. ... „Istorijsko“ je po svojoj suštini duboko ontološko, a ne fenomenalno. Ono se ukorenjuje u neku najdublju praosnovu bića, s kojom nas ono spaja i koju čini shvatljivom. „Istorijsko“ je nekakvo otkrivenje o najdubljim suštini svetske

---

<sup>8</sup> Jack Slay, Jr., *op. cit.*, str. 135. („This obvious manipulation of history is an admission that signifies that his true interest in Berlin, the tunnel, and the politics of postwar Europe is one of rather overt symbolic repercussions: all serve to represent the squalor and confusion of latter twentieth-century society, illustrating that individuals prove to be little more than pawns mired in the cataclysmic struggles of arrogant and unredeemable powers.“).

stvarnosti; o svetskoj sudbini, o čovekovoju sudbini kao centralnoj tački sudbine sveta.<sup>9</sup>

Osim što, za razliku od prethodnih dela, Makjuan u ovom romanu prikazuje čoveka kao istorijsko biće, on u ovom slučaju zahvata i daleko veću geografsku površinu. Premda je glavni junak Britanac, njega ne zanima samo posleratna Britanija, ili Nemačka, pa ni samo Evropa iz tog perioda. Uvevši Amerikance i Sovjete u celu priču, Makjuan zapravo prikazuje početke razvoja hladnog rata. Ipak, njega mnogo više od Sovjeta zanimaju Amerikanci i on, zapravo, istražuje kako je došlo do američke dominacije u zapadnoevropskoj politici i, shodno tome, do opadanja britanske imperijalne moći. Zapravo, reč je o dramatičnom istorijskom periodu ključnom za promenu geostrateške i geopolitičke slike sveta u vreme posle Drugog svetskog rata, koji su obeležile dve nove supersile, SAD i SSSR.

Govoreći o dramatičnosti istorijskih dešavanja, Berđajev zapaža da je „bez pojma slobode, koji određuje dramatism istorijskog procesa i njegov tragizam, nemoguće ... shvatanje istorije zato što se tragizam rađa iz slobode, iz aktivne slobode, iz slobode zla, slobode tame. To određuje dramatičnu borbu u istoriji, dramatički dinamizam istorije“.<sup>10</sup> To svoje metafizičko tumačenje Berđajev objašnjava tvrdnjom da

kada ne bi bilo slobode zla, koje je vezano s osnovnim načelima čovečjeg života, kada ne bi postojalo mračno načelo, onda ni istorije ne bi bilo a svet ne bi počeo od početka, već od kraja, od savršenog carstva Božijeg koje se zamišlja kao savršeni kosmos u obliku savršenog dobra i savršene lepote. Ali istorija sveta nije

---

<sup>9</sup> Nikolaj Berđajev, *op. cit.* str. 16.

<sup>10</sup> *Ibid.*, str. 30.



počela od savršenog kosmosa, zato što je istorija sveta počela slobodom, slobodom zla.<sup>11</sup>

Prema Berđajevu se, dakle, „u temelju istorije, kao njeno religiozno-metafizičko *a priori*, nalazi iracionalna sloboda zla“.<sup>12</sup> Upravo ta veza istorije i zla jeste ono što Makjuana privlači u ovoj konkretnoj priči o jednom dramatičnom istorijskom trenutku.

Naravno, u društveno-istorijskom miljeu i tematici ovog romana uočavamo jasne aluzije na Grinovog *Trećeg čoveka* (iako se radnja ovog dela dešava u posleratnom Beču), ali i na delo *Savršeni špijun* Džona Le Karea. Dakle, Makjuan svakako nije prvi pisac koji je posegao za elementima špijunskog žanra, kao što nije ni prvi koji se opredelio da radnju svog romana smesti u posleratni Berlin. Koliko je posleratna istorija Berlina privlačila Makjuana svedoči i činjenica da joj se vratio još jednom, u narednom romanu, *Crni psi*. Odgovori na pitanja u čemu je draž tog lokaliteta i kakvu funkciju imaju špijunski elementi ukazuju na teme koje, zapravo, čine okosnicu Makjuanovih interesovanja u ovom romanu. S druge strane, Makjuan se temom špijunaže bavio i u TV-drami *Igra oponašanja* (1980), čija se radnja dešava 1940. godine u britanskom obaveštajnom centru za dekodiranje Enigme, tajnog nemačkog sistema za šifriranje poruka. Ta činjenica samo dodatno pojačava značaj „špijunskih“ elemenata u ovom delu.

Iako je u Grinovom romanu reč o posleratnom Beču, sličnosti sa Makjuanovim *Nevinašcima* su nezaobilazne. Naime, i Grinov Beč je, kao i Makjuanov Berlin, podeljen na različite sektore ili zone kojima upravljaju sile koje su iz Drugog svetskog rata izašle kao pobednice. Međutim, iako su za vreme rata Sovjeti i saveznici bili na istoj strani, po

---

<sup>11</sup> Nikolaj Berđajev, *op. cit.* str. 27.

<sup>12</sup> *Ibid.*, str. 32.

okončanju rata stara međusobna sumnjičavost i podozrivost se vratila – došlo je vreme podele ratnog plena. Političke i špijunske intrige dopunjene su pričom o nemaštini, švercu, izbeglicama, lažnim pasošima i lažnim identitetima. Upravo u takvoj atmosferi jedan nevini Amerikanac izgubiće i izdaće prijatelja koga je nekada dečački idealizovao, a koji je, zapravo, bio vođa lanca šverca penicilina. Osim toga, tu će spoznati i svu gorčinu ljubavi. Poraz, gubitak, izdaja, sumnja, laž – reči su koje dočaravaju posleratnu atmosferu Grinovog Beča i priče smeštene u njemu.

Od svih Makjuanovih romana delo *Nevinašca* najviše duguje takvom Grinovom viđenju sveta. Mračnoj i teskobnoj atmosferi oba romana doprinosi i to što se značajan deo radnje dešava pod zemljom. Naime, u Grinovom slučaju reč je o bečkoj kanalizaciji, dok je kod Makjuana reč o tajno prokopanom tunelu.<sup>13</sup> Dok Grinova kanalizacija prvenstveno izaziva asocijacije na fekalije i pacove, te otud na nešto nečisto i truležno, Makjuanov tunel otvoreno ukazuje na uhođenje i skrivanje. Međutim, i u Makjuanovom romanu kopači tunela će u jednom trenutku zbog pogrešnog proračuna naići na septičku jamu, te će nesnošljiv smrad i fekalije nakratko ispuniti tunel. Osim toga, glavni junak *Nevinašaca* odlučiće da raskomadano telo bivšeg muža svoje ljubavnice Marije sakrije upravo u tom tunelu, koji je prokopan u blizini groblja.

I u jednom i u drugom slučaju, očigledna je simbolika smrti, mraka, raspadanja, podzemlja. Glavni junaci oba romana, nalik na modernog Orfeja, bivaju primorani na svojevrsan silazak u Had. Ovu paralelu potvrđuje i činjenica da i u *Trećem čoveku* i u *Nevinašcima* postoji Euridika, a silazak u pakao povezan je sa njenim bivšim ljubavnikom, te njenim potonjim „oslobođenjem“. Međutim, metafizički elementi nisu

---

<sup>13</sup> Zanimljivo je da u romanu *Nevinašca* saznajemo da je berlinski tunel imao svog prethodnika u Beču (*Nevinašca, op. cit.*, str. 80).

tako snažni ni u Grinovom ni u Makjuanovom romanu. Reč je pre o etičkim, pa i političkim, implikacijama i metaforama. Tajni podzemni tuneli u oba slučaja imaju izražena obeležja pakla, ali zapravo upućuju na svetovnu, profanu stranu modernog života – na nesigurno tlo pod nogama, na kompleksnu slojevitost znanja i informacija u posleratnom svetu, na zavere i intrige, na uhođenje i izdaju kao obeležja mračne strane pobeđe izvojevane u Drugom svetskom ratu, na pakao svakodnevice.

Kritičar Ričard Lok, govoreći o savremenim engleskim piscima, Brusu Četvinu, Martinu Ejmisu, Džulijanu Barnsu i Ijanu Makjuanu, primećuje da se u njihovim delima oseća zadah groba i da se oni svi bave takozvanim „poslednjim stvarima“:

U tom pogledu, njihovi kumovi su Ivlin Vo, majstor zlobe, i Grejam Grin, majstor potištenosti – rimokatolički romanopisci i putopisci čija je izuzetno jasna kolokvijalna proza odavala njihovu opčinjenost neuspehom, nevinošću i izdajom, društvenim pitanjima, kriminalcima i oronulim svecima. Ipak, sva ova četiri mlada pisca stilski su složenija od Voa ili Grina, a izgleda da niko od njih sa svojim pretečama ne deli religioznu veru. Postoji prokletstvo, ali nema iskupitelja. Nema Hrista, nema Marksa, nema Frojda.<sup>14</sup>

Dakle, vizija ovih pisaca, pa i Makjuana, daleko je mračnija, a situacije u koje zapadaju njihovi junaci, a naročito Makjuanovi, najčešće su bezizlazne. U zaključku članka u kome je najviše pažnje, ipak, posvetio Makjuanu, a posebno njegovom romanu

---

<sup>14</sup> Richard Locke, „As Good as Greene“, *Wall Street Journal* (Eastern edition), New York, N. Y., Jun 26, 1990, str. 1. („In this, their godfathers are Evelyn Waugh, the master of malice, and Graham Greene, the master of seediness – Roman Catholic novelists and travel writers whose exceptionally clear colloquial prose conveyed their fascination with failure, innocence and betrayal, socialites, criminals and scruffy saints. But these four young writers all are stylistically more complex than Waugh or Greene and none of them appears to share his ancestors’ religious faith. There is damnation, but no redeemer. No Christ, no Marx, no Freud.“).

*Nevinašca*, Lok ističe da se u poslednjoj trećini ovog dela različiti motivi prepliću „sa napetošću i preciznošću nekog snažnog Hičkokovog filma, ili romana Grejama Grina“. <sup>15</sup>

Što se poređenja sa Hičkokom tiče, Majkl Vud tu, ipak, pravi jasnu razliku. Naime, po njemu, „Hičkok se bavi strahom, dok se Makjuan bavi užasom, gotskim užasom u prilično posebnom značenju – onim što bismo mogli da nazovemo gotskim užasom svakodnevnog života“. <sup>16</sup> Taj užas svakodnevnog doći će do punog izražaja u osamnaestom poglavlju *Nevinašaca*, kada Leonard i Marija budu primorani da učine neizreciv zločin. Biće to nesrećni vrhunac njihovog preobražaja, početak njihovog rastanka i neizbežna faza u Leonardovom brutalnom sazrevanju.

Kristofer Houp nam daje naznaku zašto se možda Makjuan opredelio da za poprište jedne lične, društvene, političke i istorijske drame upotrebi baš Berlin i elemente špijuskog trilera. Po njemu, Berlin je pedesetih godina dvadesetog veka bio „ozbiljno loše mesto“, imao je „reputaciju špijunske prestonice Evrope“ i bio „prestonica hladnog rata“. <sup>17</sup> I zaista, i jedan od glavnih junaka, američki obaveštajac Bob Glas, saopštava Leonardu:

da u ovom gradu pet do deset hiljada osoba radi za obaveštajne službe. Bez pomoćnih službi. Samo ljudi na terenu. Špijuni. ... Većina njih su samostalci, povremeni obaveštajci, klinici, stomarkaši, koji se kreću po lokalima. Prodaće

---

<sup>15</sup> Richard Locke, *op. cit.*, str. 1. („the suspense of a strong Hitchcock film, or a novel by Graham Greene.“).

<sup>16</sup> Michael Wood, *op. cit.*, str. 24. („Hitchcock deals in fear, while McEwan deals in horror, in the Gothic in a rather special sense – in what we might call the Gothic of everyday life.“). Poređenje Makjuana sa filmskim stvaraocem kao što je Hičkok je zanimljivo jer je i sam Makjuan značajan deo svoje karijere posvetio pisanju filmskih scenarija, što je još jedna osobenost koju deli sa Grinom, koji je napisao *Trećeg čoveka* kao scenario za istoimeni film Kerola Rida.

<sup>17</sup> Christopher Hope, „Up Against the Wall“, *The New Republic*, 23. jul 1990, 203, 4, str. 37. („a seriously bad place“, „reputation as the espionage capital of Europe“, „the capital of the cold war“.).

vam priču za dva-tri piva. A i kupuju. Jeste li već bili u kafeu Prag? ... Tamo vam je prava čikaška berza.<sup>18</sup>

Složenu obaveštajnu situaciju prikazanu u ovom romanu Kristofer Houp je sažeto prikazao na sledeći način: „Amerikanci špijuniraju Ruse, Rusi špijuniraju Amerikance, Britanci špijuniraju Amerikance i Ruse, a potom odaju tako teško stečene tajne“.<sup>19</sup> Stanje je utoliko zamršenije što čak ni svi pripadnici istog tabora ne znaju sve. Kako Bob Glas objašnjava Leonardu, postoji nekoliko stupnjeva poverljivosti u vezi sa tajnim tunelom i „svako misli da je njegov stupanj najviši, svako misli da zna celu priču. O višem stupnju čuješ tek kada ti kažu“.<sup>20</sup> Tako oni na prvom stepenu poverljivosti misle da se na tom lokalitetu gradi skladište, oni na drugom da se gradi radarska stanica, a tek oni na trećem znaju da je reč o izgradnji špijunskog tunela za prisluškivanje Rusa. Ova gradacija posvećenosti u tajnu navodi Majkla Vuda na zaključak da špijunaža u ovom slučaju prerasta u svojevrsnu teologiju.<sup>21</sup> I zaista, Bob Glas će čak u jednom trenutku ispevati pravu odu tajni kao konceptu koji je omogućio razvoj civilizacije i kulture uopšte:

Živeli smo u čoporima. Prema tome, nije bilo potrebe za govorom. ... Ali šta se dešava kada se neko udalji da bude sam, da ima trenutak intime? Kada vidi da se leopard približava zna nešto što drugi ne znaju. I zna da oni ne znaju. Ima nešto što drugi nemaju, ima *tajnu*, to je početak njegove individualnosti, njegove svesti. Ako želi da podeli tajnu i odjuri da upozori ostale, mora da izmisli jezik.

---

<sup>18</sup> *Nevinašca, op. cit.*, str. 16.

<sup>19</sup> Christopher Hope, *op. cit.*, str. 37-38. („the Americans are spying on the Russians, the Russians are spying on the Americans, the British are spying on the Americans and the Russians and then betraying the secrets so painfully gleaned.“).

<sup>20</sup> *Nevinašca, op. cit.*, str. 22.

<sup>21</sup> Michael Wood, *op. cit.*, str. 24.

A odatle izrasta mogućnost kulture. Ili može da ne ode i da se nada da će leopard smazati poglavicu koji ga kinji. Tajni plan predstavlja viši stepen individualnosti, viši stepen svesti.<sup>22</sup>

Tako vidimo da u sekularizovanom svetu špijunaža i tajne službe poprimaju metafizička, religiozna svojstva. Sa jedne strane su neupućeni civili, a sa druge inicirani obaveštajci. Svi znaju jedni za druge i svi su ispunjeni sumnjama. Međutim, ni ta podela nije sasvim tačna i crno-bela jer mnogi civili rade za tajne službe, a ni svi obaveštajci nisu podjednako upućeni u zbivanja. U takvom društvu tajna je svetinja, a ta sveta tajna cilj je inicijacije. Osim toga, tajna je ne samo nešto čijem razotkrivanju treba težiti već i nešto što ima svoju inherentnu vrednost, nešto čime se može manipulirati, ali i trgovati. Iako se isprva čini da je opšta struktura društva jednostavna i hijerarhijski ustrojena, ispostaviće se da nema jedne konačne i neopozive istine. Sve to ukazuje na sliku društva koje je pervertirana travestija nekakve hermetičke hijerarhijske organizacije nalik na laičku crkvenu, odnosno teološku strukturu. Takav složen okvir prikladan je za prikaz psihološke, emotivne i političke inicijacije kroz koju na svom putu sazrevanja mora da prođe mladi Leonard.

---

<sup>22</sup> *Nevinašca, op. cit., str. 50-51.*